

УДК 343.232

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.4>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗЛОЧИНУ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ В КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ТА АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ПРАВОВИХ СІМЕЙ

Вишне夫ська М.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінально-правової політики

юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID: 0009-0002-2645-1232

e-mail: maryna.vyshnevaska@uzhnu.edu.ua

Вишне夫ська М.М. Особливості розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей.

Стаття присвячена комплексному порівняльно-правовому дослідженню особливостей розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної (романо-германської) правової сім'ї, яка базується на писаних законах (кодексах) та на римських традиціях. До неї належить більшість держав Європи (Франція, Німеччина, Італія, Україна та низка інших європейських держав), Латинської Америки, а також багато країн Африки та Азії. Англосаксонська, яка є однією з найпоширеніших у світі, базується на судових прецедентах (Англія, США, Канада, Австралія, Північна Ірландія, Нова Зеландія й багато інших).

Акцентовано, що правова система України за формальними ознаками належить до романо-германської правової сім'ї, але має деякі ознаки перехідної (від соціалістичної) правової системи, хоча на сьогодні уже має доволі виразні тенденції до сприйняття західної правової традиції. При цьому слід зазначити особливості трансформації поняття злочину в Україні в її різні історичні періоди, де відображається шлях від приватного конфлікту до правової категорії загальнодержавного значення.

Встановлено, що два різні шляхи розвитку буржуазних революцій – англійська та французька – разом з іншими обставинами призвели до поступового формування двох різних правових систем. Завдяки тому значенню, яке мали Франція та Англія у світовому співтоваристві, ці системи набули міжнародного характеру. Проте, на відміну від англосаксонської правової системи, континентальна система права базується на кодифікованих нормативних актах. Вони дозволяють отримати більш повне уявлення про злочин і пов'язані з ним дефініції.

Проведений аналіз показав, що сучасні континентальна та англосаксонська правові системи під час свого становлення та розвитку увібрали в себе кращі традиції та основні принципи римського права, що дає їм спільну природу.

Історично першим законодавчим актом, який дав поняття злочину, була Декларація прав людини і громадянина 1789 р., прийнята під час Французької буржуазної революції. У ст. 5 Декларації дано характеристику матеріально-змістовної властивості будь-якого правопорушення. Вона проголошувала, що закон має право забороняти лише дії, які є шкідливими для суспільства.

На підставі проведеного комплексного порівняльно-правового дослідження особливостей розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей зроблено висновок про те, що зарубіжне законодавство пройшло довгий еволюційний шлях у формуванні поняття злочину, виявленні його ознак і класифікації злочинних діянь. Однак на початку ХХ ст. у зарубіжному праві так і не було сформульовано поняття злочину, яке б дозволяло виявити чіткі ознаки злочинної поведінки та відрізнити його від незлочинної. Існуючі визначення та класифікації зводилися лише до одного критерію – покарання.

Встановлено, що кримінальне законодавство спочатку стояло на варті інтересів родової аристократії, потім – рабовласницької знаті, пізніше – феодалів і нарешті, буржуазії. Тобто поняття злочину постійно коригувалося з урахуванням складових співвідношення класових сил певного суспільства. Тому поняття злочину перебуває у повному зв'язку з суспільним ладом держави,

з розстановкою класових пріоритетів у суспільстві, із соціально-економічною формацією і, як виразом цього зовні – курсом кримінально-правової політики.

Ключові слова: поняття злочину, кримінальне правопорушення, проступок, покарання, кримінальна відповідальність, континентальна (романо-германська) правова сім'я, англосаксонська (англо-американська) правова сім'я, самообмова, об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона.

Vyshnevskaya M.M. Peculiarities of the development of crime as a legal category in the countries of the continental and Anglo-Saxon legal families.

The article is devoted to a comprehensive comparative legal study of the features of the development of crime as a legal category in the countries of the continental (Romano-Germanic) legal family, which is based on written laws (codes) and on Roman traditions. It includes most of the countries of Europe (France, Germany, Italy, Ukraine and a number of other European countries), Latin America, as well as many countries of Africa and Asia. Anglo-Saxon, which is one of the most widespread in the world, is based on judicial precedents (England, USA, Canada, Australia, Northern Ireland, New Zealand and many others).

It is emphasized that the legal system of Ukraine, according to formal features, belongs to the Romano-Germanic legal family, but has some features of a transitional (from socialist) legal system, although today it already has quite pronounced tendencies towards the perception of the Western legal tradition. At the same time, it should be noted the peculiarities of the transformation of the concept of crime in Ukraine in its different historical periods, which reflects the path from a private conflict to a legal category of national significance.

It has been established that two different paths of development of the bourgeois revolutions - English and French - together with other circumstances led to the gradual formation of two different legal systems. Due to the importance that France and England had in the world community, these systems acquired an international character. However, unlike the Anglo-Saxon legal system, the continental legal system is based on codified regulatory acts. They allow us to obtain a more complete picture of the crime and the definitions associated with it.

The analysis showed that the modern continental and Anglo-Saxon legal systems, during their formation and development, have absorbed the best traditions and basic principles of Roman law, which gives them a common nature.

Historically, the first legislative act that gave the concept of crime was the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789, adopted during the French bourgeois revolution. In Art. 5 of the Declaration, a description of the material and substantive properties of any offense is given. It declared that the law has the right to prohibit only actions that are harmful to society.

Based on a comprehensive comparative legal study of the features of the development of crime as a legal category in the countries of the continental and Anglo-Saxon legal families, it was concluded that foreign legislation has come a long way in the formation of the concept of crime, identifying its features and classifying criminal acts. However, at the beginning of the 20th century, in foreign law, the concept of crime was not formulated, which would allow identifying clear signs of criminal behavior and distinguishing it from non-criminal behavior. Existing definitions and classifications were reduced to only one criterion - punishment.

It has been established that criminal legislation initially stood guard over the interests of the tribal aristocracy, then – the slave-owning nobility, later – the feudal lords and finally, the bourgeoisie. That is, the concept of crime was constantly adjusted taking into account the components of the ratio of class forces of a certain society. Therefore, the concept of crime is in full connection with the social system of the state, with the arrangement of class priorities in society, with the socio-economic formation and, as an expression of this externally – the course of criminal law policy.

Key words: the concept of crime, criminal offense, misdemeanor, punishment, criminal liability, continental (Romano-Germanic) legal family, Anglo-Saxon (Anglo-American) legal family, self-denial, object, subject, objective side, subjective side.

Постановка проблеми. Правовий розвиток є одним із показників прогресу кожного суспільства. Він об'єктивно втілюється у правовій системі такого суспільства, яка, своєю чергою є комплексом взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспіль-

них відносин. Така система визначає усю спрямованість правового життя в державі, визначає сукупність допустимих засобів впливу на суспільні відносини. Тому правова система зазвичай розглядається як правова організація всього суспільства, в якій право виступає ядром. Правова система має істотне значення для характеристики правової культури суспільства, стану законодавства, діяльності судів, усієї системи влади у цілому. Законодавство, своєю чергою, як зовнішня форма вираження норм права, має свій процес формування і він доволі тривалий.

Важливо в даному контексті згадати про становлення та розвиток континентальної та англосаксонської правових систем. Дослідження кожної такої правової системи є важливим етапом оцінки існуючої в тій чи іншій країні конкретно-історичної реальності. Слід нагадати, що англосаксонська (загальне право) та континентальна (романо-германська) правові системи розвивалися паралельно, сформувавши світові стандарти. Англосаксонська, яка є однією з найпоширеніших у світі, базується на судових прецедентах (Англія, США, Канада, Австралія, Північна Ірландія, Нова Зеландія й багато інших), а континентальна – на писаних законах (кодексах) та на римських традиціях. До неї належить більшість держав Європи (Франція, Німеччина, Італія, Україна), Латинської Америки, а також багато країн Африки та Азії.

Хоча континентальна та англосаксонська правові системи розвивалися паралельно, однак вони мали свої відмінні стандарти, зокрема в становленні та розвитку поняття злочину. При цьому проблема полягає в протиріччі між потребою уніфікації кримінального права в умовах глобалізації та глибокими історико-правовими розбіжностями у трактуванні злочину. Континентальна сім'я (акцент на статутному праві, кодифікації) та англосаксонська (домінування прецеденту, «загальне право») мають різні підходи до структури злочину, вини та систем покарання.

За таких обставин виникла потреба в науковому дослідженні еволюційного шляху у формуванні поняття злочину, виявленні його ознак і класифікації злочинних діянь в континентальній та англосаксонській правових системах. При цьому є нагальною потребою приведення положень законодавства України про кримінальну відповідальність у відповідність із вимогами міжнародного кримінального права і позитивною практикою його імплементації у національні правові системи.

Метою нашого дослідження є з'ясування особливостей розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку поняття злочину, його видів, а також проблем, пов'язаних із застосуванням відповідальності за ці діяння, здійснено багатьма вітчизняними науковцями, такими як А.В. Андрушко, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, О.О. Дудоров, М.М. Гнатовський, В.В. Кузнецов, М.П. Куцевич, О.К. Марін, А.В. Савченко, Є.Л. Стрельцов та інші.

Однак питання, що стосуються аналізу злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей, не отримали завершеного наукового дослідження. Незважаючи на те, що в рамках даної наукової роботи не ставиться за мету всебічне і повне дослідження зазначеної проблематики, автору хотілося б проаналізувати і виділити особливості складу злочину в законодавстві ряду зарубіжних держав двох правових сімей з метою виявлення переваг та їх недоліків.

Виклад основного матеріалу. Процес формування та законодавчого закріплення поняття злочину у нормативних актах країн континентальної та англосаксонської правових сімей в різні історичні періоди проходив по-різному. Найбільшу увагу приділено законодавству країн континентальної сім'ї права, оскільки національне кримінальне право є типовою системою у межах зазначеної правової сім'ї, що обумовлено історичними особливостями його формування [1, с. 445]. Англосаксонська правова система використовується як порівняння, з метою показати різницю в підходах до вирішення одних і тих самих проблем, що стоять перед суспільством.

Перш за все вважаємо за необхідне визначитися з місцем національного кримінального законодавства в системі координат континентальної правової сім'ї. При цьому слід зазначити особливості трансформації поняття злочину в Україні в її різні історичні періоди, де відображається шлях від приватного конфлікту до правової категорії загальнодержавного значення. Так, у часи Київської Русі («Руська Правда» XI–XII ст.) [2] злочин називали «обидою» (образою). Це поняття охоплювало будь-яке порушення громадського спокою, правових норм, заподіяння моральної, матеріальної чи фізичної шкоди особі або її майну. «Обида» трактувалася як протиправна дія, що потребувала відшкодування або покарання. Держава ще не розглядала злочин як порушення пу-

блічного порядку. В системі покарань домінувала кровна помста, яку Ярослав Мудрий обмежив, а пізніше його сини цей вид покарання замінили грошовими виплатами.

В XVI ст. з переходом українських земель до Великого князівства Литовського право стає більш систематизованим. З'являється чіткіше розмежування між кримінальним та цивільним правопорушенням. Злочин починає трактуватися не лише як «обида» особи, а й як порушення закону та волі монарха. Вперше законодавчо закріплюються такі поняття, як намір, необережність, необхідна оборона та стан крайньої необхідності [3, 4, 5].

За часів козацько-гетьманської держави XVII–XVIII ст. козацьке право базувалося на звичаях та нормах Магдебурзького права. Злочином вважалося порушення військової дисципліни, громадського спокою або релігійних догм. Судочинство було швидким та жорстоким (особливо за зраду або крадіжку в побратима), що диктувалося умовами постійної війни [6].

У період XIX – XX ст. Україна перебувала у сфері дії імперських законів. Протягом XIX – початку XX ст. українські землі були поділені між двома імперіями: російською (Наддніпрянина, Слобожанщина, Південь) та Австро-Угорською (Галичина, Буковина, Закарпаття) [7]. Вони перебували під дією відмінних правових, адміністративних та соціальних систем, що визначали розвиток регіонів до 1917–1918 років. У ці часи Уложення про покарання 1845 року остаточно закріпило поняття злочину як посягання на основи державного ладу, правопорядку та прав приватних осіб. Кримінальне уложення 1903 року вважається одним з найпрогресивніших того часу, воно чітко розмежувало злочини, проступки та провини.

У радянський період (1917–1991 рр.) поняття злочину набуло класового забарвлення. Згідно із КК УРСР 1922, 1927 та 1960 років, злочином визнавалося суспільно небезпечне діяння, що загрожує радянському ладу. При цьому пріоритетний захист надавався державній власності та інтересам партії, нерідко за рахунок прав особи.

Сучасна Україна, починаючи з 1991 року, існує як незалежна країна, але цьому передували кілька століть боротьби українців за право мати свою державу. З прийняттям Конституції (1996) та нового Кримінального кодексу (2001) акцент змістився на людину як найвищу цінність. Поняття злочину було деідеологізоване та відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII [8] було замінене на поняття кримінального правопорушення. Останнє поділялося на злочини та кримінальні проступки, що наблизило українське право до європейських стандартів.

Повертаючись до англосаксонської правової сім'ї, яку також ще називають сім'єю загального права (Common Law), потрібно зазначити, що основною характеристикою цієї системи є прецедентний характер права, де судові рішення у конкретних справах мають силу закону, на відміну від кодифікованого права континентальної Європи. У період XII ст. уряди Англії та європейських країн змушені були надавати права і свободи народам, що їх населяли. Досить згадати, що Велика хартія вольностей (Magna Carta), підписана англійським королем Іоанном Безземельним у червні 1215 року під тиском баронів, стала одним із фундаментальних актів англійської конституційної традиції та важливим етапом в обмеженні влади монарха [9]. Документ обмежив владу монарха, захистив права вільного населення та церкви, заклавши основи верховенства права та парламентаризму. Народні маси активізували правотворчість у Європі та Англії, стимулювали розвиток правової думки у сфері закріплення прав і свобод, що безпосередньо знаходило закріплення у законодавстві та гасило хвилю народного опору. При цьому в Європі доходили до крайнощів у правовому полі у прагненні підкорити народні маси, свідченням цього є інквізиція.

У цьому контексті необхідно згадати і про італійського вченого доктора права Чезаре Беккарія та його знаменитий трактат «Про злочин та покарання», який мав величезний вплив не лише на правове мислення XVIII ст., а й на формування парадигми кримінального права [10]. Чезаре Беккарія трактує «злочин» як діяння, яке суперечить загальному благу. Він стверджує, що злочини зумовлюються зіткненням особистих інтересів і збільшуються відповідно до вигод, які кожен для себе має на тлі суспільної неупорядкованості. Чезаре Беккарія вважає, що покарання повинні пом'якшуватися в міру еволюції нації [10]. Він дотримується тієї думки, що найголовнішим засобом, який стримує злочини, є не жорстокість покарань, а їх неминучість, оскільки усвідомлення неминучості навіть і помірною покарання справляє завжди більше враження, ніж страх перед жорстокішим покаранням, але таким, що супроводжується сподіваннями на безкарність [10]. У цілому праця Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» справила великий позитивний вплив на

політико-правову думку, в якій автор показав виразну картину стану законодавства і вдач того часу Європи та висловив ряд міркувань про роль права у питаннях гуманізації сучасного йому суспільства та відповідальності правителів за долі народів та кожного громадянина окремо [10].

Дослідження законодавчої конструкції злочину без опису становлення та еволюції ідеї злочину в зарубіжних країнах буде неповним, якщо не дослідити зарубіжне законодавство.

Безсумнівний інтерес як порівняльна характеристика викликає дослідження розвитку зарубіжного права у сфері закріплення поняття злочину в період його становлення і до появи англосаксонської та континентальної правової сім'ї.

Так, у III-II тисячоліття до н.е. у країнах Стародавнього Сходу з'явилися перші державні утворення, а разом з ними відповідно створювалися нормативні акти, зокрема і кримінально-правового змісту. До них, наприклад, належать Кодекс Хаммурапі в Стародавньому Вавилоні [11] та Закони Ману в Стародавній Індії [12].

У давньосхідному праві не можна було виявити уявлення про відмінності злочинів від приватних правопорушень, не було у ньому і загальнотеоретичних понять, системності у викладі видів злочинів. Проте внутрішня логіка викладу норм у цих правових пам'ятниках все ж таки була присутня. Вона визначалася або релігійними концепціями про тяжкість, гріховність тієї чи іншої поведінки людини в Стародавньому Вавилоні, або релігійною концепцією миротворення, станова-варнового поділу в Стародавній Індії.

У Кодексі Хаммурапі знайшли закріплення окремі казуси, що регулювали злочинні посягання на особу, власність та сімейні підвалини [11], аналогічні казуси можна знайти і в Законах Ману [12]. І все ж таки відсутність поняття злочину та інших теоретичних понять у вказаних законах не можна вважати лише низькою законодавчою технікою, адже законам вже на той час були відомі такі поняття, як рецидив (наприклад, ст. 277 гл. IX Законів Ману), співучасть (наприклад, ст. 16 Кодексу Хаммурапі), вина виражена у формі умислу або необережності (наприклад, ст.ст. 205, 206 Кодексу Хаммурапі), тяжке і легке правопорушення, поняття необхідної оборони, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність (наприклад, ст.ст. 349, 350 гл. VIII Законів Ману), з юридичної точки зору дається точне поняття такого складу злочину.

Подібні норми закріплювалися і у середньовічному кримінальному праві Стародавнього Китаю. Звід законів VII в. династії Тан класифікував злочини залежно від суспільної небезпеки [13].

Така класифікація ґрунтувалася на концепції «10 зол», що з'явилася в давнину і пережила століття. В даному випадку об'єктом злочинного замаху виступав ритуал, порушення якого у формі непокори, незгоди визначало крайню розпливчастість кримінально-правової норми, що дає можливість самому судді оцінювати тяжкість злочину, відносити до тієї чи іншої ритуальної категорії практично будь-який злочин. Ця властивість «10 зол» у всі віки цінувалася в Китаї, де не відчували поваги до писаного закону, що не допускав розширеного тлумачення правової норми. До цих десяти зол входили такі: 1) змова про заколот проти государя; 2) бунт проти існуючих порядків та моралі; 3) змова, зрада, у тому числі зрада державі, імператору, перехід на бік ворога, втеча з країни або спроба втечі з обложеного міста; 4) непослух, непокора, які охоплював злочин проти близьких родичів; 5) несправедливість, порочність поведінки, що суперечить природному порядку речей, злочини, вчинені з особливою жорстокістю, злісністю; 6) велике нешанування (в основі якого була група злочинів, пов'язаних з порушенням особливо значущих заборон, до яких належали, наприклад, крадіжка предметів культу, в тому числі ті, які використовувались імператором, помилки, допущені при приготуванні ліків, їжі імператору, злослів'я на його адресу, тобто заподіяння йому моральної чи фізичної шкоди через недбалість; 7) синівська нешанобливість; 8) незгода, розбіжність між кровними родичами; 9) несправедливість, неправедність (воно включало в себе ті злочини, які вчинялися один проти одного особами, пов'язаними офіційними, соціально-ієрархічними узами), а також проявом нешанобливості дружиною по відношенню до чоловіка; 10) кровозмісні статеві зв'язки, які прирівнювалися до поведінки птахів і звірів і включали не тільки відносини з кровними родичами по різних родинних лініях, але і наложницями діда і батька [14].

Однак перелічені десять зол не охоплювали всі склади злочинів, вони виступали як основні стосовно інших злочинів, серед яких у всі часи виділялися злочини проти конкретної людини, посягання на її життя, здоров'я та інше. Покарання за них визначалися в традиційному китайському праві з урахуванням низки факторів: соціального статусу, відносин злочинця і потерпілого в системі кровно-родинних і службових зв'язків, наявності та інтенсивності злочинної волі тощо.

Слід також звернути увагу на розподіл у кримінальному праві, що існував у середньовічному китайському кримінальному праві, на злочини і малозначні проступки (наприклад, записи і всякі гріхи та несправності, що опинилися в доповідях до государя; втрата твору, підписаного суддею).

Законодавець, не даючи поняття злочину і незначних проступків, у тексті законів чітко розмежовував склади діянь, які стосуються злочинів, і склади діянь, які стосуються проступків.

Однак теоретичний рівень розвитку правових норм не визначався лише волею та бажанням законодавця. Швидше за все, він був пов'язаний з потребами економічного розвитку суспільства, політичною волею та загальним станом юридичної науки у конкретно взятій державі.

Перша римська кодифікація права була проведена в середині V століття до н. е., і отримала назву Закони XII таблиць [15]. Це був перший письмовий кодекс, що значною мірою спирався на грецькі правові зразки та визначив засади кримінальної відповідальності.

У них не давалося поняття злочину, проте зі змісту можна було дійти висновку про те, що до злочинів відносилися не тільки ті діяння, які стосувалися інтересів держави, а й ті, які завдавали майнову шкоду особі. Дії відрізнялися за розміром завданих збитків. Так, злочини завжди каралися більш суворо (наприклад, підпал будинку, підпал хліба), ніж делікти, за які застосовувалася відповідальність у вигляді штрафу (наприклад, до деліктів належали побої, самокалічення, образа).

У період Римської республіки вищі посадові особи держави не були обтяжені точним визначенням злочину, відповідно це сприяло свавілля з боку державних діячів.

Після падіння Західної римської імперії юридична культура Риму у своєму первісному вигляді продовжувала існувати у Східній Римській імперії, де теж отримала потужний імпульс для розвитку і де була врятована та систематизована Юстиніаном. У Кодексі Юстиніана (*Codex Iustinianus*) – містяться імператорські конституції (укази), частина з яких прямо стосується кримінального права (книга 9), тобто вони мають кримінально-правовий зміст, передбачаючи публічне покарання за суспільно небезпечні діяння. Це підробка документів (*falsum*), що кваліфікувалася як тяжкий злочин, караний смертю або вигнанням (*Codex IX*, титул 8, фрагмент 5), переслідування за перелоб, *sturgum* (розбещення), з описом складу злочину та санкцій (CJ. 9.9.4), визначає покарання за образу честі (*De iniuriis*) – тілесні покарання, штрафи (CJ. 9.12.10), положення про кримінальну відповідальність за вбивство (*homicidium*) й інші тяжкі насильницькі злочини, з визначенням покарання: смертна кара, вигнання, конфіскація майна (CJ. 9.17.10) [16].

Серед європейських пам'яток права ранньофеодального суспільства виділяється Салічна правда, складена у Франкській державі на межі V–VI ст. Це правове джерело являло собою збірник окремих казусів, систематизованих за окремими складами злочинів, що виділяються не тільки за об'єктом посягання, але й за величиною штрафів або застосування інших видів покарання, наприклад, гл. XIII «Про крадіжку вільних», гл. XIV «Про напади і грабежі», гл. XV «Про вбивства або якщо хто-небудь украде чужу дружину», гл. XVI «Про підпали», гл. XXVIII «Про підбурювання» тощо [17].

Нині є різні точки зору про вплив римського права на становлення та розвиток сучасних правових систем, однак, ми солідарні з тими вченими, які стверджують, що сучасні англосаксонська і континентальна правові системи ввібрали в себе традиції та основні принципи римського права, таким чином, вони мають спільну природу.

Прикладом англійського ранньофеодального права була Правда короля Етельберта, складена на межі VI–VII ст. королем Кента, одного з невеликих англосаксонських королівств [18]. Вона являє собою збірку казусів, абсолютно не систематизованих і не містить якихось загальнотеоретичних понять.

Феодальне право раннього періоду дуже схоже з правом ранніх рабовласницьких держав за формою, змістом, структурою та призначенням. Проведений аналіз кримінального законодавства Франції, Німеччини, Англії в цей період показав відсутність нормативного закріплення поняття злочину, незважаючи на те, що під злочиним розумілося будь-який прояв невірності стосовно короля, сеньйора, цеху, гільдії. Поступово до злочинів стали відносити діяння, що порушують громадський порядок і тягнуть за собою покарання, що застосовуються державною владою.

Найбільшою пам'яткою німецького феодального права пізнішого періоду, виданим Карлом V 1532 р., була «Кароліна». Вона відрізнялася суворістю покарань і була спрямована на придушення селянських заворушень, які охопили Німеччину в 1525 р. Імператор, видавши «Кароліну», прагнув посилити свою владу шляхом створення єдиного для всієї Німеччини права.

Збірник німецького права 1532 р. «Кароліна» окреслив і оперував базовими кримінально-правовими поняттями, якими були злочин, покарання, вина, співучасть, обставини, що виключають кримінальну протиправність тощо. Злочином вважалося діяння, що мало високий рівень суспільної небезпеки, адже в «Кароліні» переважають тяжкі та особливо тяжкі правопорушення проти релігії, державної влади, особи, власності, моральності, правосуддя, торгівлі. Злочинам кореспондували відповідні покарання, які з огляду на вказані причини також були тяжкими (суворими). Норми «Кароліни» про злочини та покарання не були абсолютно визначеними [19].

Процес складання англосаксонської та континентальної правових сімей пов'язується з буржуазним періодом розвитку держав.

У XVI–XVII ст. у західноєвропейських країнах йшов бурхливий процес формування нових буржуазних відносин, спалахували численні повстання у містах, селянські бунти, які жорстоко придушувалися. Старе феодальне право вже не могло регулювати нові відносини, тому в багатьох країнах після прийняття нормативних актів, спрямованих на встановлення суспільного спокою, проводилися глобальні кодифікаційні роботи, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства. Водночас розвивалися філософія, теорія держави й права, поступово почали складатися доктрини кримінального права, формувалася наукова галузь кримінального права.

Найбільш прогресивні принципи кримінального права були закріплені в період Французької буржуазної революції в Декларації прав людини і громадянина 1789 р. [20]. Принцип «Немає злочину, не зазначеного в законі» (ст. 7) був підтверджений і Декларацією прав людини і громадянина 1793 р. (ст. 10) [21]. Тим самим закріплювалася ідея про необхідність обмеження кола кримінальних діянь і про фіксацію в кримінальному законі чіткого поняття злочину. Намітився відхід від традиційно сформованих поглядів на злочин, відповідно до яких монархи не обмежували себе поняттям злочину, його класифікацією, чітким визначенням складів злочинів та іншою конкретизацією кримінального законодавства.

Історично першим законодавчим актом, який дав поняття злочину, була Декларація прав людини і громадянина 1789 р. (далі – Декларація 1789 р.). У ст. 5 Декларації 1789 р. дано характеристику матеріально-змістовної властивості будь-якого правопорушення. Декларація 1789 р. проголошувала, що закон має право забороняти лише події, які шкідливі суспільству.

У наступних французьких КК 1791 [22] та 1810 рр. [23], як зазначають сучасні дослідники закордонного права, матеріальна ознака злочинів, що міститься в цій Декларації, була втрачена. Тільки положенням КК 1992 р. ця ознака була частково відновлена. Зміст матеріального поняття злочину полягає у розкритті його соціальної сутності. Воно містить таку ознаку, як суспільна небезпека, із зазначенням того, яким соціальним інтересам завдається шкода злочином [24].

Французький Кримінальний кодекс 1810 р. [23] поняття злочину із зазначенням його ознаки не давав. Класичний для буржуазного права характер Кодексу простежується у формулюванні загальних принципів кримінального права, у визначенні ознак злочинного діяння тощо. Так, у ст. 1 КК Франції 1810 р. закріплювався розподіл злочинних діянь за видом покарання на правопорушення, проступки і злочини [23]. Правопорушення, за яке закон карає поліцейськими штрафами, є правопорушенням [23]. Правопорушення, за яке закон карає виправними стягненнями, є проступком [23]. Правопорушення, за яке закон карає тяжким або ганебним покаранням, є злочином [23]. Таким чином, злочином визнавали діяння, заборонене кримінальним законом під загрозою покарання.

Злочинні дії розташовувалися в КК Франції 1810 р. залежно від об'єкта кримінально-правової охорони, де статті згруповані у розділи залежно від того, на що посягає злочин. На першому місці стояли злочини та правопорушення проти суспільного блага, далі йшли злочини та правопорушення проти осіб [23].

У 1992 р. було прийнято новий Кримінальний кодекс Франції замість раніше чинного КК 1810 р. Основні положення про злочин, про категорії злочину закріплені в книзі «Загальні положення». Кримінальні правопорушення класифікуються, залежно від їхньої тяжкості, на злочини, проступки та дрібні правопорушення (ст. 111-1). Відповідно до ст. 121-1 КК Франції ніхто не несе кримінальної відповідальності, окрім як за власні дії. Немає тяжкого злочину чи проступку за відсутності наміру його вчинити (ст. 121-3). Однак коли це передбачено законом, проступок має місце у разі необережності, недбалості або навмисного створення небезпеки для іншої особи. У разі форс-мажорних обставин немає дрібного правопорушення. Градація злочинних діянь здійснюється за покаранням та тяжкістю вчиненого діяння. Вона впливає на підсудність. Так, злочини

розглядаються судом присяжних, проступки – виправним трибуналом, дрібні правопорушення – поліцейським трибуналом [24].

Німецьке кримінальне законодавство (Німецький КК 1871 р.) через об'єктивні на той час обставини (зростання робочого руху, революційні події), відійшло від демократичних елементів. Зокрема, посилювалося покарання за політичні злочини, склади злочинів були сформульовані некоректно, що призводило до притягнення до відповідальності невинних, і, нарешті, було відсутнім поняття злочину із зазначенням ознак злочину. Внаслідок відсутності у кримінальному законодавстві чіткого критерію поняття злочину особу могло бути засуджено не за дії, а за небезпечні думки, за нереалізовані злочинні наміри [25].

Сьогодні у Федеративній Республіці Німеччини діє КК 1871 р. у редакції від 13 листопада 1998 р. з наступними змінами та доповненнями [26]. У КК ФРН для позначення злочинного протиправного поведіння використовується термін «діяння» [26]. Протиправним вважається таке діяння, яке утворює склад злочину, передбачений кримінальним законом [26]. У кримінальному законі поняття злочину відсутнє. У § 12 КК «Злочини та правопорушення» даються дві категорії кримінальних діянь: злочини та правопорушення, які відрізняються своїми санкціями (за злочин передбачається покарання у виді позбавлення волі на мінімальний термін один рік або більше; за правопорушення – мінімальний термін позбавлення волі або штраф) [26]. Проведений аналіз кримінального законодавства Федеративної Республіки Німеччини показує, що перелік елементів (ознак) злочину за німецькою доктриною не включає суспільну небезпеку і караність діяння. Однак це не означає, що відсутня матеріальна ознака злочину; вона, очевидно, розкривається дещо інакше, і якісь функції ознаки суспільної небезпеки виконує ознака вини. До структури злочину включаються такі ознаки: спочатку, як основа всього – це діяння, яке відповідає складу, а потім протиправність і вина.

Розглядаючи положення про злочин у законодавстві країн англосаксонської правової сім'ї в період XVII–XIX ст. слід вказати, що на відміну від континентальної Європи, в основі англійського кримінального права лежало право, вироблене суддями, тобто це не просто звичайне право, а судово-звичайне право. Поняття злочину в англійському кримінальному законодавстві взагалі було відсутнє.

Кримінальне право США запозичило, хоч і в модифікованій формі, всі англійські правові теорії. Зокрема, була прийнята англійська система класифікації злочинних діянь: зрада, кримінальні злочини, карані проступки. Під впливом відомого англійського мислителя І. Бентама США у XIX ст. прийшли до необхідності створення єдиного кримінального законодавства [27]. Проте досі в США має місце поєднання загального і статутного права, немає єдиної правової системи. До основних джерел федерального кримінального законодавства належать Конституція 1787 р. [28], акти Конгресу США, підзаконні акти, а в штатах – Конституція США, конституції штатів, кримінальні кодекси штатів і підзаконні акти [29].

Поняття злочину не закріплюється ні у федеральному законодавстві, ні в законодавстві більшості штатів, і лише за окремими положеннями можна зробити висновок про те, що дві ознаки покладено в основу визнання діяння злочинним – протиправність і караність. Злочини класифікуються на дві групи: фелонії – найнебезпечніші посягання, місдімінор – менш небезпечні посягання [29]. В основу такого поділу покладено не тільки ступінь суспільної небезпеки, а й ступінь покарання. Водночас в окремих штатах немає чіткого поділу злочинів на категорії [29].

Висновки. Проведене комплексне порівняльно-правове дослідження особливостей розвитку злочину як правової категорії в країнах континентальної та англосаксонської правових сімей дозволяє дійти висновку про те, що зарубіжне законодавство пройшло довгий еволюційний шлях у формуванні поняття злочину, виявленні його ознак і класифікації злочинних діянь. Однак на початку XX ст. у зарубіжному праві так і не було сформульовано поняття злочину, яке б дозволяло виявити чіткі ознаки кримінально протиправної поведінки та відрізнити її від незлочинної. Існуючі визначення та класифікації зводилися лише до одного критерію – покарання.

Разом з еволюцією суспільства і переходом від однієї соціально-економічної формації до іншої і в Україні, і за кордоном спостерігається зміна і в понятті злочину, вірніше, в тому, яким класам покликане служити таке законодавство. Спочатку воно стояло на варті інтересів родової аристократії, потім – рабовласницької знаті, пізніше – феодалів і нарешті, буржуазії, тобто поняття злочину постійно коригувалося з урахуванням складових співвідношення класових сил суспільства. Тому поняття злочину перебуває у повному зв'язку з суспільним ладом держави, з розстановкою

класових пріоритетів у суспільстві, із соціально-економічною формацією і, як виразом цього зовні – курсом кримінально-правової політики.

Не бажаючи пов'язувати себе певними правовими нормами, законодавці різних держав відмовляються від визначення поняття злочину та його детального закріплення у нормативних актах. Про те, чи є діяння злочинним чи ні, можна було судити лише з покарань, ось чому в основу класифікації злочинів було покладено систему покарань.

Слід зазначити, що спочатку поняття злочину не зазначалося в нормативних актах зарубіжних держав, а відрізнити злочинну поведінку від незлочинної можна було лише відображенням діянь у складах злочинів, тобто окремі казуси, які описували конкретні діяння, називалися злочином.

Важливо, що у Німеччини історично склався розподіл діянь на злочини і проступки, а на теренах України, яка в період ХІХ – ХХ ст. перебувала у сфері дії імперських законів, такий розподіл було запроваджено за прикладом Німеччини. Причому перша невдала спроба була зроблена в Уложенні про покарання кримінальні і виправні в 1845 р., потім була друга спроба – у Кримінальному уложенні 1903 р. Однак і її навряд чи можна назвати вдалою, оскільки прийняте напередодні революційних подій, воно так і не вступило в дію повністю, а потім і зовсім було скасовано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сийплові М.В. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення: кримінально-правова боротьба та аналіз сучасного зарубіжного досвіду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 1, ч. 3. С. 441–448. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/353060/339624> (дата звернення: 5.03.2026).
2. Білецький Л.Т. Руська Правда й історія її тексту / за ред. Ю. Книша. Вінніпег: Українська вільна академія наук у Канаді, 1993. 166 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12307/file.pdf> (дата звернення: 5.03.2026).
3. Лашенко Р. Литовський Статут як пам'ятник українського права. Прага: Наклад Українського Університету у Празі; Державна друкарня у Празі, 1923. 32 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16042/file.pdf> (дата звернення: 5.03.2026).
4. Другий (Волинський) Статут Великого князівства Литовського 1566 року. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm> (дата звернення: 5.03.2026).
5. Демченко Г. Наказаніє по Литовському Статуту в его трех редакціях (1529, 1566 и 1588 гг.). Київ: Типографія Імператорського Університета св. Володимира, 1894. 276 с.
6. Магдебурзьке право // Енциклопедія історії України / Інститут історії України НАН України. URL: https://history.org.ua/?termin=Magdeburzke_pravo (дата звернення: 5.03.2026).
7. Австро-угорська система права та її дія на території Західної України. *Історія та гуманітарні дисципліни*. URL: <https://ukrhist.at.ua/publ/41-1-0-645> (дата звернення: 5.03.2026).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2617-19> (дата звернення: 5.03.2026).
9. Буколик В. Велика Хартія Вольностей (Magna Carta) / пер. з англ. В. Білоцерківського. *Поетичні майстерні*. 2015. URL: <https://maysterni.com/publication.php?id=107962> (дата звернення: 5.03.2026).
10. Беккарія Ч. Про злочин та покарання: трактат. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 140 с.
11. The Code of Hammurabi // Avalon Project, Yale Law School. URL: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp> (дата звернення: 5.03.2026).
12. Manu. The Laws of Manu. Chapter VIII // Internet Sacred Text Archive. URL: <https://sacred-texts.com/hin/manu/manu08.htm> (дата звернення: 5.03.2026).
13. Johnson W. The Tang Code. Volume II: Specific Articles. Princeton: Princeton University Press, 2014. 622 p.
14. Selections from The Great Tang Code: Article 6, “The Ten Abominations” // Asia for Educators, Columbia University. URL: https://afe.easia.columbia.edu/ps/cup/tang_code.pdf (дата звернення: 5.03.2026).
15. The Twelve Tables // Avalon Project, Yale Law School. URL: https://avalon.law.yale.edu/ancient/twelve_tables.asp (дата звернення: 05.03.2026).

16. Codex Iustinianus. Liber IX // The Latin Library. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/codex9.shtml> (дата звернення: 5.03.2026).
17. The Salic Law // Internet History Sourcebooks Project, Fordham University. URL: <https://sourcebooks.fordham.edu/source/salic-law.asp> (дата звернення: 5.03.2026).
18. Правда Етельберта // Середньовічні історичні джерела Сходу і Заходу. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/VII/600-620/Aetelbert/Pravda/text.phtml?id=4767> (дата звернення: 2.03.2026).
19. Доль І.Р. Злочин і покарання як базові кримінально-правові поняття збірника німецького права «Кароліна» 1532 р. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 20–23. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-3/2. URL: https://lsej.org.ua/3_2025/4.pdf (дата звернення: 2.03.2026).
20. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789 // *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (дата звернення: 2.03.2026).
21. Constitution du 24 juin 1793. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen // *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-24-juin-1793> (дата звернення: 2.03.2026).
22. Code pénal du 25 septembre – 6 octobre 1791 (Texte intégral original). URL: https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_25_09_1791.htm (дата звернення: 2.03.2026).
23. Code pénal de 1810 (Texte intégral – État lors de sa promulgation en 1810). URL: https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_de_1810.htm (дата звернення: 2.03.2026).
24. France. Penal Code (English) // SHERLOC: United Nations Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/cld/document/fra/1992/penal_code_en.html (дата звернення: 2.03.2026).
25. Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11332537> (дата звернення: 2.03.2026).
26. Strafgesetzbuch (StGB). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення: 2.03.2026).
27. Бентам І. Введення в основу моральності та законодавства. URL: <http://books.google.com.ua/books?hl=ru&id=HwW1qgS-2QYC&oi=fnd&pg> (дата звернення: 3.03.2026).
28. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/lawusa_const.htm (дата звернення: 3.03.2026).
29. 18 U.S.C. § 3559. Sentencing classification of offenses // Legal Information Institute, Cornell Law School. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3559> (дата звернення: 3.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Вишневська М.М., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0